

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 316.347.2(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.4.28>

Сенюра Оксана Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін
Національного лісотехнічного університету України
вул. Генерала Чупринки, 103, Львів, Україна
orcid.org/0009-0000-8394-6720

СПЕЦИФІКА ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ЛІФТІВ В УМОВАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальність проблеми. Російсько-українська війна впливає на усі сфери суспільного функціонування та призводить до суттєвих зрушень у соціальній структурі українського суспільства. У зв'язку з цим відбулася трансформація соціальної мобільності та соціальних ліфтів. Зміни стосуються не лише традиційних механізмів мобільності, але й нових форм, що виникають у відповідь на виклики сучасності. Тому метою дослідження є вивчення специфіки та трансформації соціальних ліфтів, які є найважливішими механізмами функціонування соціальної мобільності в сучасних умовах розвитку українського суспільства. **Методи дослідження.** Дослідження спирається на аналітичний, теоретичний та вторинний аналіз соціологічних досліджень, з метою проаналізувати та висвітлити різноманітні аспекти сучасних соціальних ліфтів, також використано метод порівняння та узагальнення літературних джерел. **Результати дослідження.** Сучасні суспільні реалії та економічні виклики породжують зміни в традиційних механізмах соціальної мобільності (військова служба, церква, бізнес, сім'я та освіта). Військова служба є важливим механізмом та каналом висхідної соціальної мобільності, проте зазнає проблем, які потребують уваги з боку держави та суспільства. Церква будучи потужним соціальним ліфтом відчула значної трансформації, змінюючи свою роль у системі соціальної мобільності. Бізнес як ефективний інструмент соціальної мобільності продемонстрував свою здатність до адаптації та став важливим фактором підтримки економіки суспільства. Також, сучасні міграційні процеси та інші соціальні проблеми, вплинули на стабільність сімейних відносин та можливості для соціального просування. Особливо увага приділяється освіті, яка традиційно вважається основним соціальним ліфтом, але її ефективність знижується. Встановлено виникнення нових соціальних ліфтів (ІТ-сфера, спорт, волонтерство, шоу-бізнес), які впливають на прогресивну динаміку соціальної структури суспільства. У статті зазначається необхідність відновлення, вдосконалення та розробка нових механізмів соціальної мобільності для самореалізації в умовах постійних змін.

Ключові слова: соціальна структура суспільства, соціальна мобільність, соціальні ліфти, канали соціальних ліфтів, інтелектуальна мобільність, міграція.

Вступ. Сучасне суспільство пропонує безліч шляхів для соціальної мобільності, яка забезпечує динаміку, створює можливості для самореалізації та сприяє соціальній справедливості. Однак, для того щоб соціальна мобільність була максимальною, необхідно застосовувати різні інструменти переміщень, одним з яких є соціальний ліфт, який дає людині змогу змінити свою позицію і просунутись вище завдяки її здібностям і соціальним зв'язкам. Соціальна мобільність та соціальний ліфт, у найзагальнішому сенсі – це кровоносна система сучасного суспільства, за допомогою якої його члени переміщаються з однієї соціальної групи (стану,

класу) в іншу. Без ефективного соціального ліфта, без чіткої системи стимулів, що заохочують позитивну, відповідальну поведінку й карають за антисоціальні вияви, неможливо ні збудувати сучасне суспільство, ні запустити механізми економічного зростання.

Проблема значущості соціальних ліфтів у сучасних реаліях суспільства дуже актуалізувалася останнім часом, зокрема, російська-українська війна, що триває з 2014 року, ескалація якої відбулася у 2022 року, призвели до значних зрушень у соціальній структурі українського суспільства та змінила усталений устрій життя більшості українців. У зв'язку з цим змінився алгоритм та принципи соціальної мобільності, причому як горизонтальної, так і вертикальної, та специфіка функціонування соціальних ліфтів. Тому метою статті є вивчення особливостей та трансформації соціальних ліфтів, які є найважливішими механізмами функціонування соціальної мобільності в сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано оглядово – аналітичний та теоретичний аналіз, вторинний аналіз соціологічних досліджень з метою проаналізувати та висвітлити різноманітні аспекти сучасного стану освіти як найважливішого соціального ліфта, використано метод порівняння, узагальнення літературних джерел.

Результати дослідження. Проблема соціального ліфту пов'язана із соціальною мобільністю. Поняття «соціальна мобільність» було введено американським соціологом П. Сорокіним, який розумів будь-яке явище як переміщення індивідуального або соціального об'єкта чи цінностей – всього, що створене або модифіковане діяльністю людини, – з однієї позиції в іншу. Науковець виділяє два види соціальної мобільності: горизонтальну (це перехід індивіда чи соціального об'єкта від однієї соціальної позиції до іншої, що знаходиться на тому ж рівні) і вертикальну (сукупність взаємодій, що сприяють переходу індивіда чи соціального об'єкта з одної соціальної страти в іншу, тобто включає підвищення або зниження статусу) [1, с. 292–298]. Дослідження соціальної мобільності переконують, що важливішими для соціальної структури є вертикальні переміщення, принаймні ними більше цікавляться соціологи, горизонтальні ж розглядаються швидше як другорядні. Залежно від напрямку вертикального переміщення розрізняють два види вертикальної мобільності: висхідна й низхідна (тобто соціальний підйом або соціальний спуск). З цього приводу П. Сорокін пише: «Висхідні течії існують в двох основних формах: проникнення індивіда з нижнього шару в існуючий більш високий шар; або створення такими індивідами нової групи і проникнення всієї групи в більш високий шар на рівень із вже існуючими групами цього шару. Відповідно і низхідні течії також мають дві форми: перша полягає в падінні індивіда з більш високої соціальної позиції на більш низьку, не руйнуючи при цьому вихідної групи, до якої він раніше належав, інша форма проявляється в деградації соціальної групи в цілому, в пониженні її рангу на тлі інших груп або в руйнуванні її соціальної єдності» [1, с. 292–293].

У контексті вертикальної соціальної мобільності П. Сорокін вживає поняття «соціальний ліфт», уперше він називає соціальні ліфти каналами вертикальної циркуляції і вважає, що між країнами немає непрохідних кордонів. Між ними існують різні «ліфти», якими індивіди переміщаються вгору і вниз, адже між прошарками повинні існувати певні «мембрани», «отвори», «сходи», «шляхи», по яких дозволено індивідам рухатися вверх чи вниз із одного прошарку в інший [2, с. 112]. Класик зіставив геометричні й соціальні простори, де соціальний простір, за його словами, аж ніяк не є чимось нерухомим, він знаходиться в динаміці, у ньому відбуваються переміщення по ієрархічних сходинках вгору або вниз, що забезпечується соціальними ліфтами. Тобто, соціальний простір характеризується й горизонтальними й вертикальними параметрами, що свідчить про його багатовимірність і диференційованість. Можна стверджувати, що соціальний простір із його соціальною мобільністю й соціальними ліфтами необхідний для повсякденного функціонування та розвитку суспільства.

У своїх працях Е. Гідденс дотримується підходу, згідно з яким соціальна мобільність «позначає переміщення окремих людей чи груп із соціально-економічних позицій» [3, с. 221] й тісно пов'язана із кар'єрним зростанням. Е. Гідденс підкреслює, що соціальні ліфти є механізми, які дозволяють індивідам змінити свій соціальний статус, що є актуальним для розвитку справедливого і динамічного сучасного суспільства.

У науковій літературі поняття соціальна мобільність та соціальний ліфт часто вживаються як синоніми, але вони мають різні значення. Соціальна мобільність характеризується переміщенням індивіда або соціального об'єкта між соціальними позиціями у горизонтальному й вертикальному напрямках, яка виявляється у взаємодії її об'єктивних і суб'єктивних чинників. Соціальний же ліфт – явище, індивідуальна конфігурація вертикальної мобільності, індивідуальної траєкторії соціальної мобільності індивіда, що складається в самому процесі його взаємодії із соціальними інститутами, спільнотами, групами, функціонування яких, своєю чергою, здійснюється в межах процесу формування та розвитку соціальної мобільності індивіда в напрямі тільки «вверх» [4]. Соціальний ліфт – умовне найменування сукупності чинників, системи об'єктивних умов, принципів, вироблених соціальними інститутами й соціальними спільнотами, закріплених у вигляді цілісної державної політики, що визначально впливають на формування вертикальної соціальної мобільності індивідів. Іншими словами, соціальний ліфт – власне «механізм соціальної мобільності», що заохочує конкуренцію індивідів і забезпечує мобільному індивіду висхідний напрям. Таким чином, соціальний ліфт виконує три найважливіші функції: забезпечує постійну рекрутацію талановитих індивідів до еліти; сприяє соціальній інтеграції, надаючи можливості для соціального підйому представникам різних соціальних груп; формує систему цінностей успіху та досягнень, що виступають ключовими мотивами соціальної активності.

Одночасно, у сучасному суспільстві існують не тільки канали вертикальної циркуляції, а й «соціального контролю» або «соціального фільтру», які виконують функції відбору (підбору) й оцінювання, що дозволить визначити відповідне місце індивіда в суспільстві. Однак, це не означає, що зазначений соціальний механізм завжди правильно розподіляє індивідів відповідно до їхніх можливостей [1, с. 78].

М. Кастельс диференціює соціальні ліфти на два види: традиційне функціонування соціальних ліфтів, яке пов'язане з ієрархічною структурою суспільства, та горизонтальні соціальні ліфти, створені із використанням інформаційно-комунікативних мереж і віртуальних середовищ [5], що забезпечують нові можливості для індивідів, дозволяючи їм змінювати своє соціальне становище без необхідності вертикального підйому (соціальні мережі, онлайн-платформи для навчання та професійні спільноти надають інструменти для взаємодії та розвитку).

Особливий інтерес становлять вісім ліфтів, які назвав П. Сорокін, по яких люди пересуваються наверх по соціальній ієрархії суспільства: освіта, армія, церква, політика, мистецтво, засоби масової інформації, бізнес і сім'я [1], а також сучасна соціологічна теорія додає до них державну службу, громадську діяльність, спорт і шоу-бізнес.

В умовах російсько-української війни соціальні ліфти, які забезпечують вертикальну та горизонтальну мобільність, зазнали значних змін. Ці зміни стосуються не лише традиційних механізмів, але й нових форм, що виникають у відповідь на виклики сучасності. Науковці констатують, що з початком війни близько 1 млн. переважно чоловічого населення України були змушені змінити свою професію з цивільної на військову, а військовослужбовці унаслідок втрат серед командування чи проявів власного бажання та героїзму змогли зайняти командні посади в ЗСУ, Нацгвардії, Нацполіції [6], що забезпечує певні канали для кар'єрного зростання. Дослідження показують, що престиж військової служби зріс, і багато молодих людей бачать в армії шлях до покращення свого соціального статусу [7]. Також, військовослужбовці можуть отримати доступ до різних навчальних програм, які допомагають їм здобути нові навички і кваліфікації. Наприклад, програми перепідготовки та підвищення кваліфікації дозволяють їм адаптуватися до нових вимог ринку праці після завершення служби [6].

Попри канали висхідних ліфтів, існують також виклики, які впливають на соціальну мобільність військовослужбовців. Наприклад, важке матеріальне становище та негативний вплив служби на здоров'я можуть знижувати мотивацію залишатися в армії. Багато молодих військовослужбовців покидають службу, сподіваючись знайти кращі можливості поза армією [7].

Особливої уваги потребує соціальна підтримка військовослужбовців і їхніх сімей, що є критично важливою для забезпечення стабільності та успішної адаптації до цивільного життя.

Держава запроваджує різноманітні програми соціального захисту, які включають інформаційні ресурси про права та гарантії військових, а також підтримку в інтеграції в цивільне життя та політику [8].

Міністерство соціальної політики України запустило експериментальний проєкт, який передбачає надання соціальних послуг військовослужбовцям та їхнім сім'ям через нові механізми соціального супроводу. Проєкт охоплював 35 підрозділів ЗСУ, де представники громадських організацій пройшли навчання, отримали сертифікати для надання таких послуг [9].

Соціальним ліфтом може слугувати проєкт Lift, який запустила команда президента Володимира Зеленського, який дозволяє фахівцям з різних галузей пропонувати свої послуги для державних проєктів [10]. Це допоможе інтеграції військовослужбовців у політичні процеси та використання їхнього досвіду для розвитку країни. Таким чином, нові соціальні ліфти для військовослужбовців у політиці та українському суспільстві сприяють не лише їхній адаптації, але й зміцненню держави в цілому.

Церква, за словами класика П. Сорокіна, виступала одним з потужних каналів вертикальної циркуляції і перемістила велику кількість людей із низів до вершин суспільства. В умовах російсько-української війни цей ліфт набуває особливого значення у підтримці суспільства, надаючи моральну, психологічну та матеріальну допомогу. Також, церква створює власний «соціальний ліфт», пропонуючи можливості для самореалізації, побудови кар'єри та соціального впливу. В межах церкви формуються різні центри гуманітарної допомоги, де люди, незалежні від свого соціального статусу, можуть бути залучені до волонтерства. Це дає можливість отримати повагу в громаді, налагодити корисні зв'язки і навіть започаткувати власні ініціативи. Зокрема, через духовні практики, моральну підтримку та індивідуальне консультування можна сформувати нові лідерські, управлінські, комунікативні якості, які сприятимуть в подальшій професійній висхідній мобільності.

Проте, одночасно повномасштабне вторгнення російської федерації стало чинником низхідного руху для священнослужителів Української православної церкви (Московського патріархату), та ряд законів спрямованих на заборону діяльності в країні релігійних організацій із центром управління в росії [6, с. 94].

Нагромадження багатств – один із найбільш простих та дієвих способів соціального просування, вважає П. Сорокін. Бізнес як канал соціальної циркуляції займає важливу роль у сучасному суспільстві, забезпечуючи можливості для індивідів піднятися по соціальних сходах. Успішний підприємець – найбільший аристократ сучасного демократичного суспільства. Якщо людина багата, вона знаходиться на вершині соціальної піраміди незалежно від свого походження, а найчастіше і джерела доходу [1]. Бізнес виступає не лише економічним механізмом, але й соціальним ліфтом, що сприяє змінам у соціальному статусі. Проте, війна на теренах українського суспільства стала каналом низхідного руху для представників малого, середнього і великого бізнесу [6, с. 95]. Багато підприємств були змушені перемістити свою виробничу потужність з небезпечних регіонів, де уряд запустив програми релокації, що сприяє збереженню робочих місць і продовженню виробництва. Це допоможе працевлаштуванню та кар'єрному зростанню людям, які переїжджають разом із підприємствами [10].

Український бізнес активно підтримує армію, надає матеріальну допомогу, виробляє необхідне обладнання та забезпечує військовослужбовців продовольчими товарами. Це сприяє розвитку бізнесу та створенню ефективного каналу мобільності на основі формування нових зв'язків і партнерств. Тому, через релокацію, підтримку військових та інноваційний розвиток бізнес продовжує функціонувати як механізм підтримки та відновлення економіки країни.

Сім'я та шлюб (особливо з представником іншого соціального статусу), забезпечуючи можливості для соціальної мобільності та інтеграції в суспільство, згідно з П. Сорокіним, також можуть призвести одного з партнерів або до соціального просування, або до соціальної деградації [1]. У сучасному українському контексті ці інститути відзначають значні зміни під впливом соціально-економічних трансформацій, культурних зрушень та воєнних дій.

Війна внесла корективи до ролі сім'ї та шлюбу як каналу вертикальної мобільності, адже внаслідок зовнішньої міграції значна кількість шлюбів була розірвана (або внаслідок припинення фактичного спільного проживання, або внаслідок загибелі одного з членів подружжя). Науковці не можуть точно визначити кількість українських жінок-біженок, які після закінчення війни повернуться до України, але можна припустити, що частина з них буде наполягати на розірванні шлюбу [6].

Як зауважує О. Болотська, «сім'я, церква і школа є інституціональними механізмами, які перевіряють насамперед загальні здібності індивідів (психобіологічні, інтелектуальні й моральні якості), необхідні для успішного виконання спільних соціальних функцій. Інші інститути (як от політичні, економічні та професійні організації) є соціальними механізмами, які тестують і селекціонують спеціальні здібності індивідів, необхідні для успішного виконання спеціальних функцій у певній галузі людської діяльності» [12].

У цьому контексті, інститут освіти у різних умовах функціонування суспільства завжди служив потужним каналом соціальної циркуляції та рушієм розвитку, оскільки саме освіта є основою всебічного, розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту. Під впливом суспільних змін у системі освіти формуються різноаспектні процеси як рефлексія та адаптація на такі зміни. Необхідно розуміти, що соціальний ліфт – це не тільки форма висхідної соціальної мобільності, це і шлях особистісного, професійного розвитку індивіда протягом усього життя – його інтелектуальна мобільність, своєрідний простір «провідної діяльності», у якій, індивід формує власну самоідентифікацію (соціальну, професійну, особисту тощо), самооцінку, відчуває визнання своїх досягнень суспільством, значимість свого існування.

Як зазначає О. Савчук система освіти бере участь у формуванні нової соціальної реальності в українському суспільстві. Соціальна мобільність реалізується в результаті суб'єктивного визначення престижності або непрестижності суспільного становища індивіда й бажання зайняти це становище, що супроводжується наявністю відповідної освіти [13]. Проте освіта все більше втрачає цінність й усе більше стає метою для одержання високого статку в майбутньому.

Сучасна молодь дедалі більше орієнтується на матеріальну винагороду за свою працю, сприймаючи освіту виключно як інструмент для досягнення фінансового благополуччя. Такий аналіз освіти призводить до звуження функцій освітніх закладів, які все більше зосереджуються на наданні професійних навичок, ігноруючи важливі аспекти соціалізації та формування цінностей. Внаслідок цього, ланцюг «освіта-професія-дохід» усе більше набуває вигляду «дохід-освіта-професія», у якому освіта втрачає роль чинника висхідної мобільності.

Основними заходами профілактики деформації системи освіти як соціального ліфту науковці зазначають: освіта має бути постійно діючим чинником протягом усього життя людини (причому пріоритет повинен віддаватися підвищенню та розширенню вже освоєної раніше кваліфікації, а не безкінечним множенням їхньої кількості); освіта має бути доступною для всіх дійсно бажаючих (що обов'язково вимагає вибудовування різнорівневої системи тривалого накопичення «показників успішності» в певній сфері діяльності: навчальній, соціальній тощо, яка переходить із одного рівня освіти на інший); освіта має розширювати соціальні позиції, розповсюджені в суспільстві (робітничі професії, соціальна сфера, благодійність), зробивши їх привабливими просторами соціальної мобільності [14].

Російсько-українська війна є вагомим чинником впливу на функціонування системи освіти в Україні, адже вона безпосередньо відображається на процесі навчання, соціокультурному та економічному контексті, психологічному стані тощо. Незважаючи на потенціал освіти як рушійної сили соціальної мобільності, сучасна освітня система зіштовхується з низкою проблем: цілеспрямоване знищення об'єктів освітньої інфраструктури та унеможливлення повноцінного навчання внаслідок обстрілів, смертей, перерви в навчанні через блекаути й повітряні тривоги, міграційні переміщення, тимчасову окупацію територій постають як складові знищення системи освіти в Україні.

Детальний аналіз стану вищої освіти в Україні після повномасштабного вторгнення представлений у низці нещодавніх досліджень. Зокрема, Інститут освітньої аналітики МОН

України опублікував у 2023 році звіт «Освіта в умовах воєнного стану», в якому наведено комплексні дані про стан вищої освіти, зокрема фінансування закладів освіти, пошкодження інфраструктури, міжнародна підтримка, наукова та інноваційна діяльність під час дії воєнного стану [15]. Аналітичний центр «ОсвітАналітика» Київського університету імені Б. Грінченка за підтримки Фонду Конрада Аденауера також провів дослідження, присвячене трансформації системи вищої освіти в умовах війни, де висвітлює діапазон проблем і викликів, з якими стикнулася система вищої освіти України через наслідки пандемії та війну, оцінює досвід та рішення органів влади й університетів щодо реагування на ці виклики, висвітлює інформацію про актуальний стан української системи вищої освіти в умовах війни, її першочергові та перспективні потреби [16].

Важливі результати отримано в рамках проєкту «Університети в облозі: виклики для української системи вищої освіти після повномасштабного вторгнення Росії в Україну», реалізованого Школою політичної аналітики НаУКМА [17]. Заклади вищої освіти стали не лише освітніми установами, а й соціальними місіями, виконуючи функції підтримки суспільства в умовах війни, зокрема через надання психологічної допомоги та соціальної підтримки. Дослідження виявило високий рівень стресу серед студентів і викладачів, що потребує впровадження програми психологічної підтримки. Виявлено потребу в структурних змінах у системі вищої освіти для забезпечення її стійкості та адаптивності до кризових ситуацій, включаючи розвиток гібридних форм навчання. Також, дослідження підкреслює важливість міжнародної співпраці для підтримки українських закладів вищої освіти у їхніх зусиллях з відновлення та розвитку.

Окрім того, затяжні воєнні дії впливають на інтенсивність міграційних процесів. Велику хвилю масових переселень, внутрішня й зовнішня міграція українців, породжує двоаспектність наслідків. З одного боку, вимушена міграція дозволила багатьом українцям отримати доступ до безкоштовної освіти та професійних курсів у країнах Європи, з іншого – «відтік мізків», дисбаланс на ринку праці, дефіцит трудових ресурсів тощо. Оскільки, значна частина молоді виїжджає за кордон у пошуках кращих та безпечних умов життя та праці, що призводить до значної шкоди для економіки країни, до втрати людського капіталу та гальмує інноваційний розвиток.

Ще одним чинником є скорочення випускників ЗВО загалом, та за певними спеціальностями, обумовлене, зокрема, невідповідність навчальних програм потребам ринку праці, нерівномірний розподіл освітніх ресурсів, руйнуванням навчальних закладів, переорієнтацією освітніх програм тощо. Як наслідок, освіта все менше виконує свою функцію висхідного соціального ліфта.

Крім традиційних механізмів, в Україні виникають нові соціальні ліфти. ІТ-сфера активно розвивається і стала важливим каналом професійного зростання та соціальної мобільності для молоді, створюючи нові робочі місця, можливості підвищити соціальний статус та покращити фінансове становище, сприяє формуванню нових соціальних зв'язків і мережевих спільнот, тощо [18]. В сучасних умовах війни ІТ-сфера пропонує гнучкі умови праці, включаючи можливість дистанційної роботи, дозволяє молоді з різних куточків України (і навіть з-за кордону) працювати на українські компанії, що відкриває нові горизонти для кар'єрного зростання та покращення економіки країни.

На сьогодні здебільш ефективно працюють соціальні ліфти у спорті і шоу-бізнесі. Олімпіади, змагання з різних видів спорту (від місцевого до міжнародного рівня) підвищують соціальний статус спортсменів – переможців олімпіад чи світових чемпіонатів. Правда, горизонтальна мобільність у спортивній сфері – явище не дуже розповсюджене. Більш різноманітні соціальні ліфти існують у шоу-бізнесі. Продюсери як сучасні «соціальні ліфтери» роблять все, щоб їхні підопічні набували високого статусу, популярності у публіки, засобів масової інформації, були затребуваними в кіно, на радіо, телебаченні та соціальних мережах [19, с. 63]. Проте спорт та шоу-бізнес занадто специфічні сфери, щоб існуючі там соціальні ліфти могли суттєво змінити соціальну структуру суспільства. В Україні під час війни представники шоу-бізнесу стали

висхідним каналом соціальної мобільності для творчих індивідів, які мають талант, енергію, молодість, натомість витісняють з вищих статусів інших індивідів, які не володіють цими якостями, або під час зовнішньої міграції покинули територію країни. Їхня діяльність адаптувалася до нових умов, спрямована на підтримку армії, військових, їхнього морального духу, волонтерських організацій і суспільство в цілому.

Соціальна мобільність та механізми функціонування соціальних ліфтів в сьогоденних умовах розвитку українського суспільства повинні виступати запорукою для майбутніх прогресивних змін, створення комфортних умов для розвитку індивідів й залученні їх до важливих соціальних, політичних, економічних, культурних процесів, які мають відбуватись в повоєнний час [20].

Отже, соціальні ліфти є фундаментальним механізмом соціальної мобільності, який забезпечує відтворення та динаміку соціальної структури. Однак, функціонування соціальних ліфтів є складним процесом, що залежить від широкого спектра соціально-економічних факторів. Історично склалося так, що соціальні ліфти піддаються впливу суспільних трансформацій і можуть зазнавати руйнувань. Тому збереження соціальної стабільності вимагає постійної модернізації існуючих та створення нових механізмів соціальної мобільності. Причому в сучасних умовах українського суспільства не слід покладатися на їхнє автоматичне виникнення, необхідно їх свідомо конструювати та впроваджувати. Пусковим механізмом для їхньої появи мають бути об'єктивні передумови, зокрема соціальна політика держави, підтримка з боку громадських організацій та міжнародних партнерів. Подальшим вивченням може слугувати дослідження нових соціальних ліфтів, що відкриються і запрацюють після закінчення війни в Україні, які можуть суттєво вплинути на розвиток та трансформацію суспільства.

Висновки. Підводячи підсумки, варто зазначити, що соціальний ліфт є суспільним механізмом, який відповідальний за відбір у вищі верстви найбільш соціально активних індивідів і найбільш здібних представників суспільства.

Загалом аналіз наукових досліджень показує, що на сьогодні нема однозначної думки щодо функціонування соціальних ліфтів. Одні стверджують, що соціальні ліфти не працюють і необхідно їх створювати, змінювати, інші вважають, що соціальні ліфти працювали й будуть працювати у висхідному напрямку, але не у всіх сферах, їх потрібно адаптувати до сучасних умов функціонування суспільства.

Соціальна мобільність та соціальні ліфти під час російсько-української війни стають особливо актуальними, оскільки зазнають трансформації через зміни в економічній ситуації та потребу в адаптації до нових умов. Важливо адаптувати існуючі механізми та розвивати нові канали мобільності для забезпечення рівного доступу до можливостей для всіх верств населення.

Можемо стверджувати, що військова служба в Україні, в силу об'єктивних причин, стала важливим механізмом та каналом висхідної соціальної мобільності. Вона забезпечує нові можливості для кар'єрного зростання та підвищення соціального статусу, але також стикається з викликами, які потребують уваги з боку держави і суспільства. Важливо продовжувати вдосконалювати механізми підтримки військовослужбовців для забезпечення їхньої успішної адаптації до цивільного життя після служби.

Також, російсько-українська війна суттєво вплинула на традиційні соціальні ліфти. Церква будучи потужним інструментом вертикальної мобільності, зазнала значних трансформацій. Хоча вона продовжує надавати психологічну, гуманітарну та духовну допомогу, її роль як соціального ліфта для окремих категорій населення суттєво змінилась через політичні та соціальні чинники.

Бізнес, традиційно вважаючись одним з найефективніших каналів соціальної циркуляції, також зазнав значних потрясінь. Війна призвела до руйнування багатьох підприємств, змусила бізнес адаптуватися до нових умов та змінити свою діяльність. Проте, одночасно, бізнес продемонстрував свою здатність до адаптації та став важливим фактором підтримки економіки та створення нових робочих місць.

Важливий інститут соціальної мобільності – сім'я, також зазнала суттєвих змін. Війна призвела до розлучень, міграції та інших соціальних проблем, що вплинуло на стабільність сімейних відносин та можливості для соціального просування.

Система освіти залишається традиційним соціальним ліфтом, проте її ефективність зменшується. На сьогодні в нашій країні прослідковується тенденція, що освіта на наших очах перестає бути цінністю, провідним механізмом, який забезпечує динаміку вертикальної мобільності. Визначивши основні причини появи такої ситуації, можна зазначити, що відновлення системи соціальних ліфтів має бути найважливішим завданням сучасного українського суспільства, яка фактично не може бути розв'язана без участі освітньої сфери. Проте рушійною силою дієвих соціальних ліфтів є зацікавлені сторони, якими є як держава, суспільство, що реалізують свою волю через інститути влади, соціальні інститути, так і самий індивід, котрий має розвинений комплекс професійно мобільних якостей. Діяльність різноманітних напрямів відновлення системи соціальних ліфтів дасть змогу в перспективі розглядати цю систему як провідний механізм соціальної мобільності зокрема й соціалізації індивіда загалом.

Загалом, війна в Україні підтвердила, що соціальні ліфти є динамічними системами, які чутливі до соціальних, політичних та економічних змін. Традиційні механізми соціальної мобільності зазнали суттєвих трансформацій, а нові виклики вимагають розробки нових стратегій для забезпечення соціальної справедливості та можливостей для самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sorokin P. Social and Cultural Mobility. New York : The Free Press, 1959. 645 с.
2. Половець В. М. Питирим Сорокін: концепція соціальної мобільності. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип. 121 (2). С. 110–113.
3. Giddens A. Sociology. Cambridge: Polity Press, 2009. (Sixth Edition). URL: https://hisp.html.ch/pluginfile.php/38410/mod_resource/content/0/Giddens%20Sociology.pdf
4. Коваліско Н. В., Сенюра О. В. Специфіка та механізми функціонування соціальних ліфтів у сучасному суспільстві. Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал. 2015. Вип. 6. С. 79–82. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/aprfc_2015_6_21.pdf
5. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I. The Rise of the Network Society. Cambridge, Ma.; Oxford, UK: Blackwell, 1996. 556 p.; Vol. II. The Power of Identity. Cambridge, Ma.; Oxford, UK: Blackwell, 1997. 461 p.; Vol. III. End of Millennium. Cambridge, Ma.; Oxford, UK: Blackwell, 1998. 418 p.
6. Остапенко О. М. Вертикальна соціальна мобільність в Україні в умовах українсько-російської війни. Соціальна філософія та філософія історії. Філософські обрії. N 47, 2023. С. 89–100. URL: <https://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/282581/279263>
7. Тішин О. В. Військова служба як соціальний ліфт в умовах російсько-української війни. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 78 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/18191>
8. Безпека і здоров'я на роботі у воєнний та післявоєнний час. Досвід України в умовах російської агресії. 2023. 200 с. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_856143.pdf
9. Соціальні послуги – ближче до військового та його родини. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/24196.html>
10. Національний проєкт цифрової трансформації LIFT: DIGITAL. URL: <https://lift.net.ua/>
11. Економіка їде на захід: як рятується український бізнес від війни. URL: https://lb.ua/economics/2022/05/11/516454_ekonomika_ide_zahid_yak_ryatuietsya.html
12. Болотська О. А. Чинники соціальної мобільності сучасної молоді в контексті реформування системи вищої освіти. Науковий вісник Донбасу. 2012. № 4. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN20/12boasvo.pdf>
13. Савчук О.В. Теоретичні засади дослідження функцій інституту вищої освіти. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. пр. 2010. № 11. С. 113–118. URL: <http://socsoc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.11.112.pdf>

14. Кривошеїн В. В., Примуш М. В. Соціальні ліфти як механізм реалізації державної молодіжної політики. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сер.: Політичні науки. 2021. С. 63–68. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/2688/1/11085-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-22030-1-10-20211015.pdf>
15. Освіта в умовах воєнного стану: виклики, розвиток, повоєнні перспективи. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ : Інститут освітньої аналітики, 2023. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>
16. Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с. URL: <https://osvitanalityka.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>
17. Осипчук А., Яковлев М., Суслов А., Усачова В., Шалімов С. Університети під час війни: від закладу освіти до соціальної місії. Київ : Школи політичної аналітики НаУКМА, 2022. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c20b0b6d-be52-4b0b-8544-2fbdbc4850dd/content>
18. Бублик М. І., Карп'як А. О., Рибицька О. М. ІТ-індустрія в Україні як соціальний ліфт та перспективна галузь економіки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2016. № 851. С. 150–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2016_851_22
19. Коваліско Н.В. Соціальний ліфт як чинник структурування сучасного українського суспільства. Український соціологічний журнал. № 1–2. 2014. С. 59–64.
20. Годован Ю. В., Ніколаєнко Н. О. Соціальна мобільність молоді як стратегічна складова політичної соціалізації молоді. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сер.: Політичні науки. 2017. С. 76–78. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vdonnupn_2017_2_19

REFERENCES

1. Sorokin, P. (1959). Social and cultural mobility. New York : The Free Press.
2. Polovets, V. M. (2014). Pytyrym Sorokin: kontseptsiiia sotsialnoi mobilnosti [Pytyrym Sorokin: the concept of social mobility]. Visnyk Chernihivskogo natsionalnogo pedahohichnoho universytetu. Seria: Psykholohichni nauky, 121(2), 110–113 [in Ukrainian].
3. Giddens, A. (2009). Sociology (6th ed.). Polity Press. URL: https://hisp.htmi.ch/pluginfile.php/38410/mod_resource/content/0/Giddens%20Sociology.pdf
4. Kovalisko, N. V., & Seniura, O. V. (2015). Spetsyfika ta mekhanizmy funktsionuvannya sotsialnykh liftiv u suchasnomu suspilstvi [The specifics and mechanisms of functioning of social elevators in modern society]. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii: naukovopraktychnyi zhurnal, 6, 79–82. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/aprfc_2015_6_21.pdf [in Ukrainian].
5. Castells, M. (1996–1998). The information age: Economy, society and culture. Blackwell. Volume 1: The rise of the network society. Cambridge, MA; Oxford, UK. Volume 2: The power of identity. Cambridge, MA; Oxford, UK. Volume 3: End of millennium. Cambridge, MA; Oxford, UK.
6. Ostapenko, O. M. (2023). Vertykalna sotsialna mobilnist v Ukraini v umovakh ukrainskoroziiskoi viiny [Vertical social mobility in Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war]. Sotsialna filosofiiia ta filosofiiia istorii. Filosofski obrii, 47, 89–100. URL: <https://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/282581/279263> [in Ukrainian].
7. Tishin, O. V. (2023). Viiskova sluzhba yak sotsialnyi lift v umovakh roziiskoroziiskoi viiny [Military service as a social elevator in the context of the Russian-Ukrainian war]. Zaporizhzhia : ZNU. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/18191> [in Ukrainian].
8. Bezpeka i zdorovya na roboti u voiennyi ta pisliavoiiennyi chas. Dosvid Ukrainy v umovakh roziiskoi ahresii. (2023). [Safety and health at work in wartime and post-war. Ukraine's experience in the context of Russian aggression]. Report. International Labour Organization. URL:

https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_856143.pdf [in Ukrainian].

9. Sotsialni posluhy – blyzhche do viiskovoho ta yoho rodyny. (2024). [Social services should be closer to the military and their families]. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/24196.html> [in Ukrainian].

10. Natsionalnyi proiekt tsyfrovoi transformatsii LIFT: DIGITAL. [The National Digital Transformation Project LIFT: DIGITAL]. URL: <https://lift.net.ua/> [in Ukrainian].

11. Ekonomika yide na zachid: yak riatuietsia ukraïnskyi biznes vid viiny. (2022). [The economy is heading west: how Ukrainian business is fleeing the war]. URL: https://lb.ua/economics/2022/05/11/516454_ekonomika_ide_zahid_yak_ryatuietsya.html [in Ukrainian].

12. Bolotska, O. A. (2012). Chynnyky sotsialnoi mobilnosti suchasnoi molodi v konteksti reformuvannia systemy vyshchoi osvity [Factors of social mobility of modern youth in the context of higher education reform]. Naukovyi visnyk Donbasu, 4. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN20/12boasvo.pdf> [in Ukrainian].

13. Savchuk, O. V. (2010). Teoretychni zasady doslidzhennia funktsii instytutu vyshchoi osvity [Theoretical foundations of the study of the functions of higher education institution]. Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky, 11, 113–118. URL: <http://socsoc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.11.112.pdf> [in Ukrainian].

14. Kryvoshein, V. V., & Prymush, M. V. (2021). Sotsialni lifty yak mekhanizm realizatsii derzhavnoi molodizhnoi polityky [Social elevators as a mechanism for implementing state youth policy]. Visnyk Donetskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasylia Stusa. Serii: Politychni nauky, 2, 63–68. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/2688/1/11085-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-22030-1-10-20211015.pdf> [in Ukrainian].

15. Osvita v umovakh voïennoho stanu: vyklyky, rozvytok, povoienni perspektyvy. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk. (2023). [Education in Times of Martial Law: Challenges, Development, Post-War Perspectives] Kyiv: Instytut osvithoi analityky. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf> [in Ukrainian].

16. Nikolaiev Ye., Rii H., Shemelynets I. (2023). Vyshcha osvita v Ukraini: zminy cherez viinu: analitychnyi zvit. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka [Higher Education in Ukraine: Changes Due to War: Analytical Report.]. 93. URL: <https://osvitanalytika.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf> [in Ukrainian].

17. Osypchuk A., Yakovliev M., Suslov A., Usachova V., Shalimov S. (2022). Universytety pid chas viiny: vid zakladu osvity do sotsialnoi misii [Universities during wartime: from educational institution to social mission]. Kyiv : Shkoly politychnoi analityky NaUKMA. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c20b0b6d-be52-4b0b-8544-2fbdbc4850dd/content> [in Ukrainian].

18. Bublyk, M. I., Karpyak, A. O., & Rybytska, O. M. (2016). IT-industriya v Ukraini yak sotsialnyi lift ta perspektyvna haluz' ekonomiky [The IT industry in Ukraine as a social elevator and a promising sector of the economy]. Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska politehnika". Menezhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku, 851, 150–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2016_851_22 [in Ukrainian].

19. Kovalisko, N. V. (2014). Sotsialnyi lift yak chynnyk strukturuvannia suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Social lift as a factor of structuring modern Ukrainian society]. Ukrainskyi sotsialohichnyi zhurnal, (1–2), 59–64 [in Ukrainian].

20. Hodovan, Yu. V., & Nykolaienko, N. O. (2017). Sotsialna mobilnist molodi yak stratehichna skladova politychnoi sotsializatsii molodi [Social mobility of youth as a strategic component of political socialization of youth]. Visnyk Donetskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasylia Stusa. Ser.: Politychni nauky, 76–78. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vdonnupn_2017_2_19 [in Ukrainian].

Seniura Oksana Volodymyrivna

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,

National Forestry University of Ukraine

103, General Chuprinka str., Lviv, Ukraine

orcid.org/0009-0000-8394-6720

SPECIFICITY AND TRANSFORMATION OF SOCIAL ELEVATORS IN THE CONTEXT OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Relevance of the problem. *The Russian-Ukrainian war affects all spheres of social functioning and leads to significant changes in the social structure of Ukrainian society. In this regard, social mobility and social elevators have been transformed. The changes concern not only traditional mechanisms of mobility, but also new forms that emerge in response to the challenges of our time. Therefore, the **purpose** of the study is to examine the specifics and transformation of social elevators, which are the most important mechanisms of social mobility in the current conditions of development of Ukrainian society. **Research methods.** The study is based on analytical, theoretical and secondary analysis of sociological research in order to analyze and highlight various aspects of modern social elevators, and the method of comparison and synthesis of literary sources is also used. **Results of the study.** Modern social realities and economic challenges are causing changes in the traditional mechanisms of social mobility (military service, church, business, family and education). Military service is an important mechanism and channel of upward social mobility, but it faces problems that require attention from the state and society. The church, being a powerful social elevator, has undergone a significant transformation, changing its role in the social mobility system. Business, as an effective tool for social mobility, has demonstrated its ability to adapt and has become an important factor in supporting the economy of society. Also, modern migration processes and other social problems have affected the stability of family relationships and opportunities for social advancement. Particular attention is paid to education, which is traditionally considered the main social elevator, but its effectiveness is declining. The emergence of new social elevators (IT, sports, volunteering, show business) has been established, which affect the progressive dynamics of the social structure of society. The article emphasizes the need to restore, improve and develop new mechanisms of social mobility for self-realization in the face of constant change.*

Key words: social structure of society, social mobility, social elevators, social elevator channels, intellectual mobility, migration.